

מאת: י. ידן

קווי-יסוד להבנת המקראות

משאנו באים לגלות ולשחזר פרשיות צבאיות שבמקרא, בין אם המדובר הוא בבעיה כללית, כגון מבנהו של הצבא ודרך גיוסו, ובין אם המדובר הוא במהלכו של קרב יחיד, עלינו לזכור תמיד שלושה דברים שביסוד, שבלעדיהם לא יובנו עיקרי הנושאים הנדונים, והם:

א. עניני הצבא והמלחמות היו כה חשובים בימי קדם, עד שהשפיעו על כל מהלך החיים וארגון חייו הכלכליים, המדיניים והחברתיים של העם; והרבה ענינים שלכאורה מתפרשים אחרת – מקורם למעשה בעניני צבא ומלחמה (אכן, דברים אלה נכונים לגבי מצב-הדברים כיום, ממש כשם שהם נכונים לגבי המצב בתקופה הקדומה).

ב. ארגון הצבא ואורח ניהול המלחמה מושגים על מספר יסודות ועקרונות שאינם משתנים, ולא השתנו במשך אלפי שנים, אשר הקו המאחד אותם הוא קו ההגיון והשכל-הישר.

ג. מנהיגי העם ומפקדי הצבא בתקופת המקרא ניהנו בתכונות אלו של הגיון ושכל, לא פחות משניחנים אנו היום; ולא נוכל לפטור עצמנו מן הבריור של טעמי מעשיהם גם כשאין הם מובנים לנו באמרו: "אכן, כיום נראה לנו הפתרון כבלתי-הגיוני, אולם יתכן כי המנהיגים והמפקדים של אותו זמן לא פעלו תמיד לפי שיקולים המיוסדים על עקרונות הטקטיקה והאסטרטגיה".

מאידך גיסא, משאנו מעיינים בתעודות ההיסטוריות המצויות במקרא והעוסקות בנושאים צבאיים, עלינו להבדיל יפה יפה בין עצם הידיעה והעובדה, הכלולות באותה תעודה, לבין ההסבר לתופעה או לעובדה, אשר לעתים קרובות הריהו פרי-עטו של הסופר או ההיסטוריון הקדום, שצירף אל העובדה את פירושו הוא – במקרים רבים זמן רב לאחר שאירע המאורע עצמו.

על יסוד הנחיות אלה ננסה לברר את מבנה הצבא של דוד ושלמה בויקה לפרשת המפקד של העם בימי דוד.

מפקד האוכלוסיה בימי דוד

בפרק כד בשמ"ב מתואר בפרוטרוט המפקד אשר דוד צוה לבצעו:
"וַיִּסַּף אָף ה' לַחֲרוֹת בְּיִשְׂרָאֵל וַיָּקָט אֶת דָּוִד בָּהֶם לֵאמֹר: לֵךְ מִנָּה אֶת יִשְׂרָאֵל וְאֵת

ענין הערות בעמ' 360–361.

יהודה. ויאמר המלך אל יואב שר-החיל אשר אתו: שוט-נא בכל שבטי ישראל מִדֵּן ועד באר-שבע ופקדו את העם וידעתי את מספר העם. ויאמר יואב אל המלך: ויוסף ה' אלהיך אל העם כהם וכהם מאה פעמים ועיני אדוני-המלך ראות ואדוני המלך למה חפץ בדבר הזה. ויתוק דבר-המלך אל יואב ועל שר-החיל ויצא יואב ושרי-החיל לפני המלך לפקד את העם את ישראל... וישוטו בכל-הארץ ויבואו מקצה תשעה חדשים ועשרים יום ירושלים. ויתן יואב את מספר מפקד-העם אל המלך ותהי ישראל שמונה-מאות אלף איש-חיל שולף חרב ואיש יהודה חמש-מאות אלף איש (פס' א-ט).

אותו מאורע מסופר שנית, אם כי בקצרה, בפרק כא בדה"א:

ויעמד שטן על ישראל ויסת את דוד למנות את ישראל. ויאמר דוד אל יואב ואל שרי העם: לכו ספרו את ישראל מבאר-שבע ועד דן והביאו אלי ואדעה את מספרם. ויאמר יואב: יוסף ה' על עמו כהם מאה פעמים; הלא אדוני המלך, כולם לאדוני לעבדים; למה יבקש זאת אדוני, למה יהיה לאשמה לישראל. ודבר-המלך חזק על יואב ויצא יואב ויתהלך בכל ישראל ויבוא ירושלים (פס' א-ה).

ידיעה קצרה נוספת נשמרה גם בדה"א כז, כג-כד:

ולא נשא דוד מספרם לְמִן עשרים שנה ולמטה כי אמר ה' להרבות את ישראל ככוכבי השמים. יואב בן-צרויה החל למנות ולא כילה, ויהי בזאת קצף על ישראל ולא עלה המספר במספר דברי הימים למלך דוד.

בתיאורים אלה יכולים אנו להבדיל בנקל בין העובדות עצמן לבין כמה מן ההסברים שניתנו למאורעות שאירעו, הן ע"י העם עצמו והן ע"י הסופר שרשם את המאורעות בזמנם או לאחר מכן. העובדות העולות נן הכתובים הן:

1. המפקד נעשה למטרות צבאיות מובהקות, שכן: א. ביצוע המפקד נמסר ליואב ושרי-החיל; ב. המתפקדים היו אנשי המלחמה בלבד, או כדברי המקורות "איש חיל שולף חרב".

2. המפקד לא נסתיים באותה שנה, חזת למדים אנו משתי הידיעות שבספר דברי-הימים. יתכן שסיבת הדבר היא המגפה שפרצה אותו זמן, ושבה נספו כשבועים אלף איש; מאידך גיסא, אחת הידיעות של ספר דברי-הימים מציינת במפורש, שיואב לא ביצע למעשה את פקודת-המלך במלואה, משום שהתנגד לה.

3. המפקד נערך בעת-שלום. זאת למדים אנו מן העובדה, שמשך המפקד היה קרוב לעשרה חדשים, תקופה שהקיפה למעשה את כל השנה והעסיקה את יואב ואת כל שרי-החיל. כל יתר הפרטים שבכתובים אינם עובדות המתארות את האירועים עצמם, אלא מגסים להסביר את המגפה שפרצה באותה תקופה בארץ, ומאידך גיסא, לתרץ את התנגדות יואב לביצוע המפקד.

כמה חוקרים סברו שמטרת המפקד היתה להכניס שיטה קבועה – זו הפעם הראשונה – בגיוסים לצבא-הקבע; ישנם גם חוקרים הקושרים את המפקד עם הגיוס לארגון את שיטת גבית המס, וכיו"ב. לכאורה נראים הסברים אלה, והם מקובלים עד היום. הם נותנים, כמובן, גם את הביאור לעובדה שהמפקד נתקבל בהתמרמרות רבה ע"י העם – ולנסיון שנעשה ע"י הסופר, או ע"י בני-דורו של דוד, להציג את

המנפה שאירעה אותו זמן כעונש מן השמים על עריכת המפקד. התמרמרות זו יכולה היתה לבוא אף מעצם עריכת המפקד, שכן עמים פרימיטיביים רואים, כידוע, בעצם פעולת ספירת-התושבים משום דבר מוזיק, מעין "עין-רעה" מעין "פתיחת פה לשטן" – כפי שגרמו לנו אף בנוסח דבריי-הימים. אלא שהסבר תכלית המפקד כאמצעי להסדר גיוס הצבא-הסדיר או לגבית-המסים מעלה בעיה קשה, והיא: אם מטרת המפקד היתה להסדיר את הגיוסים לצבא-הסדיר, דהיינו להאדירו ולהגדילו – מדוע דוקא יואב מתנגד לעריכת המפקד? הרי יואב הוא איש-הצבא המובהק וראש הצבא, החיל המקצועי, שר-החיל, "שר-צבא המלך"?

אדרבא, דוקא יואב צריך היה להיות מעונין בהאדרת הצבא-הסדיר והקבוע ולהיות מיוזמי המפקד ותומכיו, אילו נערך למטרה זו. והנה, הוא האומר למלך: "למה חפץ בדבר הזה? או, כדברי הכתוב שבדבריי-הימים: "למה יבקש זאת אדוני? או, במקום אחר: "כי נתעב דבר המלך את יואב".

דומני, שאת התנגדותו של יואב למפקד אפשר להסביר אך ורק אם נניח שמטרת המפקד היתה לקבוע שיטה של ארגון צבא-המליציה – צבא המילואים, בלשונו היום – על חשבון הקטנת הצבא-הסדיר, או במקביל לצבא-הסדיר. וטבעי היה שיואב, איש הצבא-הסדיר, יתנגד לכך, בדומה למה שמוצאים אנו בתולדות העמים השונים, עד היום הזה.

וכאן עלינו לעמוד על כמה ענינים בהנחה שהמפקד לא בא אלא להסדיר את גיוס צבא-המילואים, והם:

- א. מדוע רצה דוד, בשלב זה, להשתית את הצבא בעיקר על צבא-המילואים?
- ב. האם יש בידינו ידיעות אחרות במקורות המקראיים המהזקות הנחה זו, ושיש בהן ללמד כיצד אורגן צבא זה? אולם, יהיה עלינו לסקור תחילה עוד כמה ענינים, והם: שלבי מלחמותיו של דוד, ודרכי ארגון צבא-המליציה ובעיותיו.

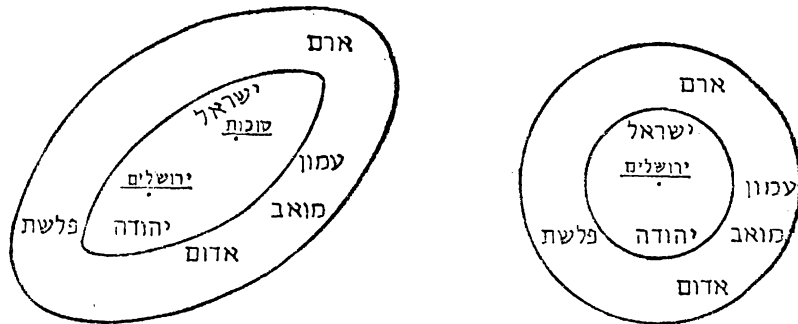
שלבי מלחמותיו של דוד

אם נדלג על השלב הפותח – ראשית דרכו של דוד ועליתו על הבמה הצבאית – הרי נוכל לחלק את שלבי פעילותו הצבאית והמלחמתית של דוד לשתי תקופות-יסוד: 1. ההתמודדות בין דוד לבין בית-שאול, וההיאבקות על המלוכה; 2. מלחמותיו של דוד, כמלך על ישראל ויהודה, נגד אויבי ישראל, בסמוך לגבולות הארץ ורחוק ממנה.

בתקופה הראשונה מטבע הדברים שתפקיד עיקרינו צד לגדודי-קבע, צד צד ונאמניו, כשאורח-לחיתם העיקרי מרוכז עדיין סביב "מלחמות הביניים", בהן משתתפים חיילים ובחורים – נערים – משני הצדדים. מבנה הצבא בתקופה זו כבר טומן בחופו את הגרעין והבסיס לארגון צבאו של דוד משכונה בידו הממלכה. ראשי-הצבא – בעיקר נאמניו של דוד במלחמות הפנימיות – מנסים בודאי לבנות את צבא הממלכה, תוך שימת דגש על שני עקרונות חשובים: 1. נאמנות מוחלטת לבית-דוד והרחקת כל החשודים על נהיה אחרי בית-שאול; 2. הישענות, עד גבול-האפשרות, על צבא-סדיר, והזקקות לצבא-מיליציוני רק בעתות-חירום ממש; שכן זה האחרון מטבע

הרייתו ארגונו מסורבל, אימונו לקוי, והשליטה בו אינה כה נוחה כבצבא-הסדיר והשכיר. מבנה זה של הצבא התאים במיוחד למצב המדיני והצבאי שבראשית מלכותו של דוד; היינו שלב מלחמות-התנופה בצבאות-הסדירים של אויביו. ומכאן מגיעים אנו לתקופה השנייה והעיקרית, היינו לתקופת מלכותו לאחר כיבוש ירושלים.

את מלחמותיו של דוד אפשר לחלק לשלבים-שונים, וביחוד בתקופת מלכותו, אף לפי שתי נקודות-ראות אחרות: א. נקודת-הראות הגיאוגרפית; ב. נקודת-הראות הכרונולוגית.

ציור 68: סכימה להסברת האסטרטגיה של מלחמות דוד

מבחינה גיאוגרפית, עדים אנו לכך שפעולותיו הצבאיות של דוד מתבצעות למעשה בשני מעגלים קונצנטריים.

בתחום המעגל הפנימי יש לכלול את מלחמותיו של דוד לביסוס המדינה ולהכנעת העמים השוכנים בעבר-הירדן המערבי ואף בעבר-הירדן המזרחי הסמוך. בשלב גיאוגרפי זה יכול היה דוד, שהסתמך על דרכי תחבורה ואספקה פנימיות, להישען עדיין על ירושלים כעל מרכז צבאי ומנהלי. יתר על כן, בגלל היתרונות הללו יכול היה דוד להישען בעיקר על צבא-הקבע. המערכה של יואב נגד בני-עמון לאחר מותו של מלכם נחש – בה לא הצליח, כנראה, להגיע להכרעה – יכולה לשמש דוגמה מאלפת ביותר; שכן מדגימה היא, מחד גיסא, את האסטרטגיה של דוד בשלב זה, המנסה עדיין להשתמש בדרכי-הגישה הפנימיות המסתעפות מירושלים, ומאידך גיסא, הריהי מבליטה בבירור את העובדה כי צבא-הקבע היה עיקר.

קרב זה מדגים את מגבלותיו של אותו מעגל-גיאוגרפי פנימי, שבו נהנה אמנם דוד מיתרונות ה"מלחמה בקיום-פנימיים", אולם אף נמצא סובל מחסרונותיה של שיטה זו, המאלצת את הלוחם להיזקק יתר על המידה ל"גישה ישירה", על מעלונתיה וחסרונותיה.

שלב המלחמות במעגל הקונצנטרי החיצוני – המתרחב בהדרגה והמקיף עמים מרוחקים עד לגדה פרת – התחיל עוד לפני אותה התנועת בעמון. אולם לשיאו מגיע הוא רק בתקופה שלאחריה. מעתה נוכח דוד, שמבלי הכנעה מוחלטת של צבאות הארמים, אשר נראה שהיו רגישים ביותר לנסיגות דוד להשתלט על עמון, אין

לו סיכוי להשתלט על עבר-הירדן המזרחי. מסקנה זו, שחייבה את דוד להילחם בטויחים ארוכים, חייבה אותו גם לשנות את שתי הנחות-היסוד שהינחותו בשלב הגיאוגרפי הראשון; שוב אין כל אפשרות להישען על ירושלים בתור בסיס יחידי לפעולות "לפי קיום-פנימיים"; ושוב אין אפשרות להשתמש בצבא-הקבע בלבד, כשהמדובר הוא בהעסקת שני האויבים כאחת ובשמירה על דרכי-התחבורה הארוכות. בשלב זה הפך עמק-סוכות – זה העמק ליד אדם העיר (א-דמקה של היום), החולש הן על הכניסה לארץ-ישראל המערבית והן על היציאה מארץ-ישראל לעבר עמון (שכלפיה הוא מאפשר גישה גיאוגרפית עוקפת) וארם – לבסיס הקדמי העיקרי למלחמותיו של דוד. מבחינה צבאית, נלחם מעתה דוד לא במעגל, בעל מרכז גויסטי אחד, אלא באליפסה, בעלת שני מרכזים: ירושלים וסוכות.

לא היה זה מקרה שדוד – לפי סדר המאורעות במקרא – יכול היה לגשת להיאבקות המכרעת על רבת-עמון, רק לאחר המערכה המכרעת נגד ארם. הפעם מגייס הוא את כל צבא-המיליציה: יוגד לדוד ויאסף את כל ישראל ויעבר את הירדן (שמי"ב י, יז). רק לאחר קרב זה נישג דוד להכנעת רבת-עמון. הפעם שולח דוד גם את הצבא-הסדיר, "את יואב ועבדיו" (שם יא, א), הנלחמים ישירות על רבת-עמון, וגם את ישראל ויהודה (שם), ואתם הארון, החונים בעמק-סוכות ומשמשים הן כעתודה למערכה על רבת-עמון והן ככוח-חוצץ, בפני כל נסיון מחודש להתערבות מצד ארם.

בנפרד מהחלוקה לפי השלבים הגיאוגרפיים – נוכל לחלק את תקופת מלכות דוד לשלושה שלבים מבחינה כרונולוגית:

1. השלב הראשון, שלב של ביסוס והתפשטות, החופף את שני השלבים הגיאוגרפיים.
2. השלב השני, תקופת המרידות מבפנים, מרד אבשלום ושבע בן-בכרי; משהכריע אותם דוד נתחזקה מלכותו ונתייצבה.
3. השלב השלישי, שלהי מלכותו של דוד, היא עת שלום יחסית. בשלב אחרון זה החל דוד בפתרון יסודי של בעיות הארגון הגדולות, הן בשטח הדתי, הן בשטח הכלכלי והן בשטח המנהלי – ארגון, שהורישו לשלמה בנו, אשר הוסיף ושכללו.

תכלית המפקד

בשלב האחרון של מלכותו הכרח היה לדוד לבנות את בטחון המדינה ואת צבאה על יסוד אחר – יסוד של "צבא-שבכוח", צבא שעיקרו אינו חייב עוד להיות מגויס בתמידות (כי הסכנה העיקרית חלפה), אבל הנמצא בכוננות מתמדת והמסוגל להתגייס באורח הגאות בהתאם לנסיבות. וכאן באים אנו שוב אל ענין המפקד. תכלית המפקד היתה לארגן את העם כולו בדרך שתענה על הבעיות הנ"ל: שיהא העם מסוגל, מחד, לשאת בעול כל המשימות הרגילות, הכלכליות והאחרות; ומאידך גיסא, להיחלץ בשעת הצורך במהירות למלחמה. כבר ראינו שמטרת המפקד היתה צבאית, ועתה אף נוכל להבין את סיבת ההתנגדות למפקד-העם מעם יואב, איש הצבא-הסדיר, הנשען בעיקר על צבא זה ושומר לו אמונים. התנגשות הרצונות בין דוד לבין יואב מניעה כאן לשיאה. יואב, בדומה לחיילים מקצועיים רבים שהורגלו לשיטת הצבא-

הסדיר בלבד, רואה בנסיונו של דוד סכנה לבטחון המדינה. את המפקד, שהוא הבסיס ההכרחי לארגון זה של הצבא על יסודות חדשים, מבצע יואב למורת רוחו, ורק מחמת פקודה מפורשת של המלך. הידיעה שבדבר-הימים אינה משאירה מקום לספק שיואב לא ביצע את הפקודה במלואה, ויתכן שאף עזר ללבנות את התנגדותו הטבעית של העם לעריכת המפקד. הסבר זה מתאים גם לנתונים אחרים שבמקרא על צבאו של דוד – וזאת למדים אנו מתוך תעודה אחרת, שנעמוד עליה בהמשך.

תעודה שענינה ארגון המילואים בימי דוד

תעודה זו באה בדה"א פרק כז:

ובני ישראל למספרם ראשי האבות ושרי האלפים והמאות ושוטריהם המשרתים את המלך לכל דבר המחלקות הבאה והיוצאת חודש בחודש לכל חודשי השנה, המחלקות האחת עשרים וארבעה אלף. על המחלקות הראשונה לחודש הראשון ישבעס בן-זבדיאל ועל מחלקתו עשרים וארבעה אלף. מן בני-פרץ הראש לכל שרי הצבאות לחודש הראשון. ועל מחלקות החודש השני דודי האחוזי ומחלקתו ומקלות הנגיד ועל מחלקתו עשרים וארבעה אלף. שר הצבא השלישי לחודש השלישי בניהו בן-יהוידע הכהן ראש ועל מחלקתו עשרים וארבעה אלף. הרביעי לחודש הרביעי עשהאל אחי יואב וזבדיה בנו אחריו ועל מחלקתו עשרים וארבעה אלף. ... השנים עשר לשנים עשר החודש חלדי הנטופתי לעתניאל ועל מחלקתו עשרים וארבעה אלף (פס' א-טו).

תעודה חשובה זו היא, לפי הכתוב שבדבר-הימים, מימי דוד. אך החוקרים לא החשיבו אותה כמקור מהימן מימי מלכות דוד. היו שהרחיקו לכת וראו בה חלוקה תיאורטית, ללא כל בסיס צבאי, והיה מי שראה בה חלוקה לצורך מסים; ומי שניסה לפרש את התעודה מבחינה צבאית, יחסה לתקופת יאשיהו.

ואלי עיקרי הסיבות שהביאו את החוקרים לפקפק במהימנותה של תעודה זו:

1. למרות שהמספר שנים-עשר מהוה כאן את הבסיס הארגוני, אין החלוקה זהה לזו של שנים-עשר שבטי ישראל – וזאת ניתן ללמוד ממקומות מוצאם של שרי-המחלקות.

2. עצמתן הקבועה של המחלקות – 24,000 לוחמים – מטילה, כביכול, מעמסה שוה על השבטים, או האזורים, כקטנים וכגדולים.

3. שיטה מפותחת כזו של חילופין חייבה מנהלה מסועפת, שרבים מן החוקרים הטילו ספק אם יכולה היתה להיות כזו בימי דוד.

4. אופי המיליציוני המובהק של השיטה המתוארת בכתוב זה עמד, כביכול, בסתירה לדעה המקובלת, שצבאו של דוד היה סדיר בעיקרו – וזאת בכל שלבי מלכותו, ובמיוחד בתקופתה האחרונה.

אולם, מאחר שנוכחנו שהמפקד, בנסיבות שבהן נערך, לא היה אלא מעשה שנעשה לצרכי צבא-המיליציה, מסתבר גם שהתעודה הנידונה מתארת את ארגון צבא-המיליציה בסוף ימי דוד. אכן, כדי לבסס מסקנה זו, ולהפריך את הקשיים שנמנו לעיל, יהא עלינו לסקור תחילה את שיטות ארגון המיליציה שאפשריות היו בימי דוד.

שיטות אלו חייבות היו להתבסס על עקרונות הארגון המיליציוני בכלל, אך גם להתחשב בתשתית השבטית של החברה הישראלית במלכות דוד.

ארגון המיליציה בחברה שבטית

מבנה צבא המאורגן ומושתת על בסיס מיליציוני חייב להלום שני צרכים עיקריים: 1. היכולת לגייס בשעת-חירום במהירות את הצבא כולו, לזמן קצר או ארוך; 2. היכולת לגייס במהירות חלק מהצבא, לזמן קצר או ארוך, הן במרוכז, והן לצרכים מקומיים. כדי לספק צרכים אלה, אפשר, לכאורה, לפתור את הבעיה באחת משתי דרכים:

1. דרך אחת היא לארגן את צבא-המילואים בהתאם לחלוקה האתנית או השבטית. חסרונה הגדול של שיטה זו הוא בכמה ענינים הכרוכים במשטר. אף בשעת גיוס-כללי משאירה שיטה זו מקום לטענות ראשי-השבטים על משא-פנים; בין על ששבט מסוים הוטל למערכה במקום המסוכן ביותר, ובין על שהוטלו עליו תפקידים פחות-חשיבות. כמו כן, שיטה זו עלולה להכריח בשעת קרב שבטים שלמים. הטענות על העדפה או הפליה עשויות לעלות במיוחד בשעת גיוס של חלק מהעם. שיטה זו היא טיפוסית למשטר שבו אין שלטון מרכזי בכלל, או שהשפעתו רופפת; וודאי שכך היה המצב בתקופת השופטים. עדיין מהדהדות באוזניו הטענות שטענו בני-אפרים באוני יפתח: "מדוע עברת להלחם בבני-עמון ולנו לא קראת ללכת עמך" (שופ' יב, א); או טענתם נגד גדעון: "מה הדבר הזה עשית לנו לבלתי קראת לנו כי הלכת להלחם במדין?" (שם ח, א). לעומת זאת, בתקופה בה קיים שלטון מרכזי חזק, נוטים יותר להימנע מארגון המיליציה על בסיס זה, השבטי המובהק – שכן, נוסף על ליקוייה האחרים, אין כל אפשרות בשיטה מעין זו להרכיב יחידות ועוצבות בעלות תקן שווה, שכן כל שבט שונה בעצמתו מרעהו, וכן שונות אף תכונות לוחמיו: מי המיטיב לקלוע לשערה, ומי המיטיב לדרוך קשת.

2. קיימת, כמובן, אף אפשרות שניה: גיוס הלוחמים הבודדים מכל השבטים, בהתאם לגילם או בהתאם לכושרם, ואיגודם ביחידות ארציות. שיטה זו, אם כי נוהגת היא בכמה ארצות, הרי חסרונותיה – השונים, כמובן, מאלה שבשיטה הראשונה – רבים ביותר. ראשית, מחייבת שיטה זו הקמת מסגרת מרכזית מסורבלת ביותר, שכן אין דרך יעילה לִדְצֻנְטֵרָלִיזָצְיָה הארגונית במסגרת שיטה זו; שנית, אף בשיטה זו נשאר מקום רב לטענות קיפוח; ושלישית – וזה העיקר מבחינה צבאית – משך-הזמן, הנדרש לביצוע הגיוס והשלמת היחידות הלוחמות, גדול הוא, והיחידות המקומות בסופו של תהליך זה אינן מאוגדות אורגנית ואף אינן מאומנות ומורגלות ללחימה בצותא. מכל הטעמים האלה נוהגות מרבית הארצות, שצבאן מושתת על בסיס מיליציוני ושהמסורת השבטית עדיין חזקה בהן, לנקוט בשיטה שלישית שיש בה כדי למנוע רובן של המגרעות של שתי השיטות האחרות; היינו שיטה שלפיה מאורגנים גופי-המיליציה מלכתחילה ביחידות קבע השוות בגודלן, והם אף מתגייסים יחידות-יחידות. בשיטה זו מושתת ארגון יחידות המיליציה וגיוסן על נוהג כדלקמן: כל מחוז או שבט, ללא יוצא מהכלל, חולץ מתוכו מספר יחידות בסיסיות, בהתאם למספר

תושביו או אנשי-המלחמה שבו. יחידות-משנה אלו – נאמר יחידות-אלף או גדודים – משתייכות למספר עוצבות מרכזיות; הקצאת היחידות הבסיסיות הללו לעוצבות המרכזיות נעשית בצורה שתאפשר הרכבת עוצבות שוות, פחות או יותר, בעצמתן. בשעת גיוס כללי נחלצות כל היחידות; ואילו בשעת גיוס חלקי חולץ כל שבט מספר יחידות, הנקבע על ידי הפיקוד המרכזי, אך גם בהתאם לסדר ולמערך ארגוני הנקבע ע"י הראשות השבטית או המחוזית. שיטה זו יש עמה גם מעלות וחסרות, שכן משאירה היא בידי הראשים השבטיים את השלטון הפנימי בשבט, ואף מאפשרת – במקרה הצורך, ובשעת סכנה מקומית-מוגבלת במחוז זה או אחר – לחלוץ במהירות יחידות מקומיות לטיפול מידי במצב.

שיטה זו מחייבת, כמובן, קיומם של שלטון מרכזי רב-כוח ושל גוף ארגוני חזק; גוף, אשר חייב לכלול, נוסף על הפיקוד המרכזי, גם מפקדי-קבע הממונים על מנהלתן ופיקודן של החטיבות התורניות. שיטה זו, כשהיא מבוססת על חברה שבטית או חברה שהמסורת השבטית עדיין חזקה בה, קשורה בהכרח במסגרת שניה, הלא היא המסגרת השבטית עצמה, שהיא העוסקת בארגון יחידות-המשנה בתוך השבט, בקביעת סדר-השירות, בקביעת מפקדי-משנה, ובעיקר – בקביעת המכסות לפי משפחות ובתי-אב.

בשיטה זו ניתן אף לנצל ביעילות את התכונות הקשורות בכושר הלחימה שבשבטים, או בחלקי-הארץ, השונים. במקרא נאמר לעתים ששבט זה חלץ נושקי-קשת, ואילו שבט אחר – אנשי-קלע, ושבט של שי – תושבי-חרב, וכיו"ב. לפי השיטה שצוינה כאן, יש בידי הפיקוד המרכזי להקצות לכל עוצבה מספר יחידות-משנה של קלעים, קשתים, רמחים וכיו"ב – דבר שקשה לבצעו באופן יעיל ומתוכנן בשיטת המיליציה השבטית המובהקת.

ארגון צבא-המיליציה בימי דוד

ועתה יש בידינו לחזור אל ניתוח התעודה שבדבר-הימים א פרק כו. אחד החוקרים שעסקו בפרשה זו, יונגה⁹ – אם כי מיחס הוא, ללא צורך, את התעודה לימי יאשיהו – פתח פתח להבנתה משציין כי אין ויקה בין החלוקה של המחלקות במקור זה ובין החלוקה השבטית, או אפילו חלוקת שתי-עשרה הנציבויות שבימי שלמה, (מל"א ד, ז-כ)¹⁰. בדין ציין יונגה שאין כל הגיון לגייס מדי חודש בחודשו תושבי אזור, או שבט אחד, ולפזרם בכל הארץ. לדעת יונגה, נועדו המחלקות הללו למטרות הגנה בלבד, וביתר דיוק לשירות חילות-המצב במבצרים, כך שבכל מחוז ומחוז התחלפו אנשי המחוז מדי חודש בחודשו בינם לבין עצמם – ונמצא כי מדי חודש בחודשו שירת החלק השנים-עשר של כלל המיליציה. בגישה זו יש משום שבירת האדישות ביחס לתעודה כמקור לידיעה על עניני צבא, אך יונגה לא השיב על השאלה העיקרית והיא: מה הטעם לארגון הצבא במחלקות – שכן שיטת המחלקות בודאי שלא באה רק לשם קיום חילות-מצב¹¹.

יצוין, כי גם במגילת מלחמת בני-אור ובני-חושך של כת מדבר יהודה, שמימי בית שני, קוראים אנו על מלחמת המחלקות היוצאות מדי שנה בשנה – ודוקא למלחמות-תנופה. ומענין, שגם לפי מגילה זו אין המחלקות זהות עם השבטים¹².

דומני, שלאחר העיון בשיטותיו ובעיותיו של ארגון המיליציה בחברה שהמסורת השבטית עדיין חזקה בה, נוכל להתקדם צעד נוסף בהבנת שיטת ארגון המיליציה המתוארת בספר דברי-הימים. תעודה זו, כמובן שאינה עוסקת בפרטי הארגון אלא מציגת את עיקרי השיטה. בדומה לכך, אילו ניסה, למשל, היסטוריון בן-ימינו, לתאר את שיטת-המילואים בצהל במשפט אחד, ודאי שהיה כותב: "צבא המילואים של צהל מאורגן חטיבות חטיבות (מחלקות מחלקות...) המשרתות לפי החוקה כחודש לשנה בהתאם לתור שלהן – חטיבה באה וחטיבה יוצאת".

ואלו הם הנתונים העולים מן התעודה שנשמרה בדה"א כז:

- (1) בראש כל מחלקה עמד שר-צבא.
- (2) כל מחלקה מנתה 24,000 לוחמים.
- (3) מספר המחלקות – שתיים-עשרה – אין בו כדי להורות על זהות מהותית עם המבנה השבטי.
- (4) כל מחלקה שירתה חודש אחד בשנה.

הנתון הרביעי מלמד שמספר המחלקות נקבע על פי משך-השירות המינימלי של חיילי המיליציה, היינו חודש בשנה; אך, כאמור, אינו מעיד על זהות מהותית עם החלוקה השבטית. שרי-הצבא שהיו ממונים על המחלקות, נמנו על אנשי הצבא-הסדיר, כפי שלמדים אנו משמותיהם¹².

כפי שכבר ציינו לעיל, מחייב המבנה הנידון גם את קיומה של מסגרת שניה, מסגרת שבטית, האחראית – במקביל – לארגון המיליציה בתוך השבטים והמחוזות, לאיגוד החיילים ביחידותיהם הבסיסיות, לקביעת תור היחלצם ולהקצאתם למחלקות השונות. והנה, אותה תעודה מוסיפה, מיד עם גמר רש מת שתיים-עשרה המחלקות, גם את הרשימה הבאה: "ועל שבטי ישראל, לראובני ג'ד אליעזר בן-זכרי, לשמעוני שפטיהו בן-מעכה... ליהודה אליהו מאחי דוד, ליששכר עמרי בן-מיכאל וכו' (שם, פס' טז ואילך).

שתי מסגרות אלו, זו בצד זו, אפשרו להקים את חיל-המיליציה. המחלקה, שהתקן שלה היה קבוע, היתה, עם התגייסותה, מורכבת, לפי הנחת, ממספר יחידות, שנחלצו מכל שבט או מחוז. השבט (או המחוז) הקטן, היה ממעט במספר היחידות, והגדול היה מרבה. הפיקוד המרכזי הוא שהיה מחלק ומצרף את כלל היחידות, שהשבטים (או המחוזות) חייבים היו להעמידן מדי שנה, לשתיים-עשרה המחלקות ה"חודשיות", המשרתות לפי תור; והן שהיו, כנראה, את עוצבותיו הגבוהות ביותר של חיל-המילואים. אכן, שיטה זו יש בה כדי להסביר כיצד אפשר היה להרכיב שתיים-עשרה "מחלקות" בעלות מצבה שווה, וללא פגיעה בסמכות השבטית והמחוזית בכלל הנוגע לארגון הבסיסי של חיל-המילואים וזיקתו למשפחות, בתי-האב והשבטים. הסבר זה מלמד גם על הסיבה שבגללה באה רשימת גידי השבטים מיד לאחר רשימת המחלקות.

מבנה זה של צבא-המילואים היה גמיש ביותר, ואפשר למלך דוד לגייס את הצבא כולו בבת אחת, או מחלקה מחלקה מדי חודש בחודשו. למעשה, בימי שלום אפשרה שיטה זו שלא לגייס אף את המחלקה התורנית, אלא להחזיקה במצב של כוננות בלבד. מאידך גיסא, במקרה של מצב-חירום מקומי, יכול היה נציב-המחוז, או השבט או

העיר, לגייס במהירות את יחידות-המילואים הבסיסיות המקומיות ולהפעילן מיד, ללא זיקה לסמכות המרכזית.

שאכן שתי הרשימות כאחת מכוונות לארגון המילואים, שהושתת על המפקד, למדים אנו במפורש מהמשך התעודה, שנאמר בה כי: "לא נשא דוד מספרם למבן עשרים שנה ולמטה, כי אמר ה' להרבות את ישראל ככוכבי השמים. יואב בן-צרויה החל למנות ולא כלה" (דה"א כז, כג-כד).

על פי מה שהעלינו עד עתה, ניתן לעיין מחדש בתעודה מימיו של דוד, המלמדת על מצב גיוס צבא-המילואים בעת-חירום בשלב הקודם לארגון צבא-המילואים במחלקות: היינו על גיוס צבא-המילואים שלא התנהל במהירות מספקת ועל זיקתו של יואב לפרשה זו; המכונן למסופר בסדר שמואל על הזעקת העם לעזרת המלך דוד, בעת מרד של שבע בן-בכרי. וזה לגון הכרוב:

"ויאמר המלך אל עמשא: הועק לי אז איש-יהודה שלושת ימים ואתה פה עמדי. וילך עמשא להזעיק את יהודה ויחר מן המועד אשר יעדו. ויאמר דוד אל אנשי: עתה ירע לנו שבע בן-בכרי מן אבשלום; אתה קח את עבדי אדוניך ורדוף אחריו פן מצא לו ערים בצורות והציל עינו. ויצאו אחריו אנשי יואב והכרתי והפלתי וכל הגבורים ויצאו מירושלים לרדוף אחריו שבע בן-בכרי. הם עם האבן הגדולה אשר בגבעון ועמשא בא לפניהם (ש"מ כ, ד-ח).

בהמשך מספר הכתוב כיצד הרג יואב את עמשא והמשך אח"כ, יחד עם אנשי אחי, לרדוף אחר שבע בן-בכרי. פרק זה מסתיים ברשימה של שרי-דוד שבראשה נמנים: "יואב על כל הצבא ישראל ובניה בן-יהוידע על הכרתי ועל השלתי" (שם, פס' כג). תיאור זה מלמד, איפוא, שאותה עת לא היה הסדר קבע לגיוס המילואים, ולכן לא יכול היה עמשא לעמוד במשימה ובמועד שהוטלו עליו. כמו כן מענין שתפקיד גיוס המילואים מוטל כאן על עמשא ולא על יואב – עד אשר עמשא "הגה מן המסילה" על ידי יואב. התנגדותו של יואב לצבא-המילואים (ובמקרה זה אף לעומדים בראשו) מצאה אח"כ את ביטוייה בשעת המפקד, אשר, כפי שראינו, לא בוצע עד תומו ע"י יואב, למרות פקודתו המפורשת של המלך.

ארגון המיליציה והארגון המנהלי

שיטת ארגון המילואים בשתיים-עשרה מחלקות חודשיות הצריכה, כמובן, קיום שיטת מנהל מפותחת ומסועפת למדי. אכן, כל התעודות מסוף ימי דוד ומתקופת מלכות-שלמה מעידות על כך בבירור. במלא פרק ד בא תיאור מפורט של חלוקת הארץ לייב נציבויות: "ולשלמה שנים-עשר נציבים על כל ישראל וכלכלו את המלך ואת ביתו, חדש בשנה יהיה על האחד לכלכל" (פס' ז). מנין הנציבויות ותחומיהן שבהמשך מלמד שחלוקת הנציבויות לא היתה זהה עם החלוקה השבטית¹³. ואם נניח – כפי ששיער מזרי¹⁴ – שחלוקה זו היא כבר מימי דוד, הרי שהיתה זו מסגרת שניה ומקבילה למסגרת של הארגון המיליציוני; מסגרת שהוקמה לצורך המנהל והכלכלה של המדינה. אך בדומה למה שכבר נאמר ביחס לארגון-המיליציה השבטי, כן אין, לדעתי, גם להניח שכל ניצב היה מכלכל את בית-המלך, ומספק את כל צרכיו חודש אחד בשנה בתורו. התוצרת החקלאית היתה שונה בכל מחוז ומחוז – שכן גידולי

שונים הם – ולפי הפירוש הפשטני היה על בית-המלך לאכול בכל חודש מאכלים מסוג אהר, שלא לפי טעמו או רצונו אלא בהתאם לתוצרת החקלאית הטיפוסית לנציבות התורנית.

גם כאן נזהגת היתה, אל-נכון, שיטה דומה לזו שנהגה בענייני המילואים. ואכן, אותו המקור העוסק בענייני המילואים (דה"א פרק כז) מביא רשימה מעניינת של חלוקת תפקידי השרים המרכזיים, שיש בה להאיר בעיה זו:

ועל אוצרות המלך עומות בן-עדיאל, ועל האוצרות בשדה בערים ובכפרים ובמגדלות יהונתן בן-עוזיהו. ועל עושי מלאכת השדה לעבודת האדמה עזרי בן-כלוב, ועל הכרמים שמעי הרמתי, ועל שבכרמים לאוצרות היין זבדי השפמי. ועל הזיתים והשקמים אשר בשפלה בעל חנן הגדרי, ועל אוצרות השמן יעשי. ועל הבקר הרועים בשרון שטרי השרוני, ועל הבקר בעמקים שפט בן-עדלי. ועל הגמלים אוביל הישמעלי, ועל האתונות יחדיהו המרנתי. ועל הצאן יזיו ההגרי; כל אלה שרי הרכוש אשר למלך דוד (דה"א כז, כה-לא).

הזיקה בין שנים-עשר שרי-הרכוש הגל ושנים-עשר הניצבים היתה דומה, כנראה, לזו שבין שנים-עשר שרי-המחלקות לשנים-עשר נגידי השבטים. שרי-הרכוש, הממונים איש איש על סוג מיוחד של תוצרת (או של כוחות-עבודה), היו מטילים על הניצבים את המכסות השונות, בהתאם לתוצרת החקלאית הטיפוסית למחוז ובהתאם לגורלו, ומרכזים אותן באוצרות-המלך. השווי של התוצרת החקלאית מסוג מסוים, שהיתה ניתנת מכל מחוז, היה מספיק, בערך, כדי לכלכל את בית-המלך בסוג זה של תוצרת, במשך שנה; או במשך חלק מתאים ממנה – כאשר מחוזות אחדים היו מספקים אותו סוג-תוצרת מסוים.

גם שיטה "לוגיסטית" זו מיוסדת היתה – בדומה לשיטת-המיליציה – על עקרון-הזהב של המנהלה הנכונה: ריכוז הפיקוח והתכנון ופיצול אחריות הביצוע. יתכן לומר, כי אין כלל משום מקרה בעובדה שצבא-המילואים אשר לצה"ל – ארגונו דומה מבחינות רבות לארגון צבא-המילואים שבימי דוד ושלמה.

ה ע ר ו ת

- מאמר זה נדפס לראשונה במערכות קא (תשט"ו), עמ' 9–21.
- 1 עיין: E. A. Speiser, BASOR 149 (1958), pp. 15ff.; י. ליוור, ספר קויפמן, תשכ"א, עמ' גד ואילך.
- 2 על מלחמותיו של דוד בכללותן, עיין גם מאמרו של ש. ייבין, בכרך זה, עמ' 149–165.
- 3 יידי: Y. Yadin, JPOS 21 (1948), pp. 110ff.; R. de Vaux, Biblica 40 (1959), pp. 495ff.; וכן בכרך זה, עמ' 166–169.
- 4 לריון מפורט על מלחמת דוד בעמון ועל עמק-סוכות כבסיס אסטרטגי קדמי, עיין: Y. Yadin, Biblica 36 (1955), pp. 332ff.; ובכרך זה, עמ' 170–181.
- 5 על ההוכחות לכך עיין במאמרי הנ"ל.
- 6 עיין: E. Junge, Der Wiederaufbau des Heerwesens des Reiches Juda unter Josia, 1937.
- 7 בספרו הנ"ל.
- 8 השוה בקורתי על ספרו של יונגה, ידיעות טו (תש"י), עמ' 86–95.
- 9 ועיין בהמשך.
- 10 יונגה הגיע לדעה זו כיון שכל שיטתו מיוסדת על ההנחה שהתעודה שבדה"א פרק כז היא מימי יאשיהו,

- תקופה שבה רשת המבצרים וחילות-המצב שבהם היוו את היסוד לכל מערך-ההגנה של המדינה. על מערכת הביצורים של מלכות יהודה, עיין במאמרו של מ. גיחון, בכרך זה, עמ' 410–425.
- 11 עיין: י. ידין, מגילת מלחמת בני-אור בבני-חושך, תשס"ו, עמ' 75 ואילך.
- 12 זאת למדים אנו מהשוואת שמות הממונים ברשימה שבדה"א פרק כז עם שמותיהם של גיבורי-דוד וראשי-צבאו, המנויים בשמ"ב פרק כג, ובדה"א פרקים יא–יב.
- 13 על נציבויות שלמה עיין: W.F. Albright, JPOS 5 (1925), pp. 17ff.; A. Alt, Kleine Schriften 2, 1953, pp. 76ff.
- 14 עיין: ב. מור, ידיעות כד (תש"ך), עמ' 10, ובמיוחד הע' 11.